

I. SIMONAITYTĖS ROMANAS „AUKŠTŲJŲ ŠIMONIŲ LIKIMAS“

R. DAMBRAUSKAITE

Jau nuo pat literatūrinio darbo pradžios (1919—1920 m.) I. Simonaitytė galvojo apie didesnės apimties prozos kūrinius, bet tik 1935 m. pabaigoje tepasirodė pirmas, jau tikro menininko ranka sukurtas jos romanas — „Aukštųjų Simonijų likimas“. Tada baigėsi tik su Klaipėdos kraštu, jo literatūra susijęs I. Simonaitytės gyvenimo ir kūrybos laikotarpis. „Aukštųjų Simonijų likimo“ pasirodymas buvo žymus literatūros gyvenimo įvykis, kurį pastebėjo ir šiltai sutiko visos Lietuvos skaitančioji visuomenė.

Besikomplikuojanti visuomeninė-politinė Klaipėdos krašto padėtis ketvirtajame XX a. dešimtmetyje stipriai palietė rašytoją, formavo jos anti-germanizacines pažiūras. Šiuo metu ji dar aiškiau įsisąmonino savo pilietinę pareigą — kovoti už svetimųjų engiamą gimtąjį kraštą, skriaudžiamą darbo žmogų. To laikotarpio I. Simonaitytės kūriniai ir, pirmiausia, „Aukštųjų Simonijų likimas“ buvo tiesioginis rašytojos reagavimas į susidariusią nenormalią padėtį Klaipėdos krašte, sujaudintas žodis apie liūdną jo praeitį.

Nors 1923 m. Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos, politinė situacija jame visą laiką darėsi vis opesnė, o Vokietijoje įsigalėjus fašizmui, Hitleris užsibrėžė Klaipėdos kraštą pagrobti. Ten buvo įsteigtos dvi hitlerininkų finansuojamos fašistinės organizacijos — „Krikščionių-socialistų darbininkų sąjunga“ ir „Socialistinė liaudies sąjunga“, kurios agitavo atskirti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos ir prijungti jį prie Vokietijos.

Tam buvo naudojama taip pat spauda, radijas, jaunimo organizacijos, parodos, filmai, mokslas ir kt. Buvo įtikinėjama, kad Klaipėdos kraštas esąs vokiškas, kad lietuviai engią ten gyvenančius vokiečius, prasiilenkią su statutu, be to, klaipėdiečiai buvo kiršinami prieš Lietuvą, norint palenkti juos Vokietijos pusėn¹.

Klaipėdos krašto mokyklose politika buvo ta pati. 1938 m. lietuviškai kalbėjo tik apie 50% besimokančių vaikų², kuriuos taip pat buvo stengiamasi suvokietinti. Mokytojai, dažniausiai, prastai mokėjo lietuvių kalbą,

¹ J. Jonaitis. Vokietijos propaganda prieš Lietuvą, K., 1935, 25 psl.

² „Naujoji romuva“, 1938, Nr. 1—2, 31 psl.

naudojo vokiškus vadovėlius, apie Lietuvos praeitį, jos geografiją pasakodavo labai šykščiai. Lietuviai mokytojai būdavo dažnai kilnojami iš vienos vietos į kitą.

Anksčiau pasireiškusius vokiečių rašytojus — H. Zudermaną, K. Mykoleitą, Z. Vichertą, kurie dar palyginti santūriai vaizdavo Rytų Prūsijos gyvenimą, — dabar pakeičia atviri lietuvių priešai, fašistinei propagandai skirtoje poezijoje dainavę apie „vokišką Nemuną“ ir „vokišką Klaipėdą“, o romanuose aprašinėję vokiečių gyvenimą „lietuvių junte“³.

Nors Lietuvos buržuazija ir daug kalbėjo apie Klaipėdos kraštą, bet jo tautiniais reikalais rūpinosi mažai. Tiesa, buvo jaučiamas tam tikras kultūrinio gyvenimo pagyvėjimas: čia apsigyveno rašytojai iš Lietuvos, buvo leidžiama daugiau laikraščių lotynišku šriftu, stiprėjo ryšiai tarp kultūrinių Klaipėdos krašto ir Lietuvos organizacijų ir t. t., tačiau viso to rezultatai buvo gana menki. Kelias vokietinimui buvo atviras lygiai taip pat kaip ir užsienio kapitalui, kuris savo ruožtu varžė Klaipėdos krašto savarankiškumą. Fašistinė Lietuvos valdžia, 1939 m. kovo 22 d. Berlyne pasirašiusi su Vokietija sutartį, atidavė jai Klaipėdos kraštą su uostu.

Šioje Lietuvos dalyje, užgrobus ją hitlerininkams, tautinė ir socialinė sprespauda padidėjo dar daugiau. Sparčiais tempais imta naikinti tai, kas šiame krašte buvo lietuviška — vietovardžiai, knygos, uždrausta lietuvių kalba, dainos, net tautiniai drabužiai⁴.

Hitlerininkų akcija prieš lietuvius šiuo metu išaugo į atvirą, beatodairišką krašto vokietinimą.

Stiprėjanti politinė reakcija, priverstinė tautinė asimiliacija ir, antra vertus, bręstantis liaudyje nepasitenkinimas bei revoliucinės kovos apraiškos, o kartu ir didelės visuomenės dalies nepasitenkinimas buržuazinės valdžios politika šiame krašte buvo būdingiausi šios Lietuvos dalies ketvirtojo dešimtmečio visuomeninio gyvenimo bruožai.

Visi šie Klaipėdos krašto politinio gyvenimo momentai, betarpiškai stebimos to meto negerovės turėjo įtakos I. Simonaitytės pasaulėžiūrai, jos kūrybai.

Savo literatūrinio darbo pradžioje pasireiškusi kaip aktyvi kovos dėl lietuvių teisių dalyvė, dėjusi daug vilčių į Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos, šiuo metu I. Simonaitytė pradeda buržuazine Lietuva nusivilti. Klaipėdos kraštas vis tiek buvo vokietinamas, ir įsigalėję visuomeniniai santykiai toliau daugeliu atžvilgių žlugdė, žalojo žmogų.

Iš liaudies gelmių atėjusiai ir demokratiškai mąstančiai rašytojai buvo svetima išnaudotojų klasių ideologija, tačiau tada ji dar buvo nuošalyje nuo Klaipėdos krašto darbo žmonių kovos. Todėl šio laikotarpio jos kūryboje aiškiai simpatizuojama skriaudžiamam darbo žmogui, bet taip pat pasitenkinama blogio iškėlimu ir užuojauta. Nors pozityvesnės minties socialine prasme tuometiniuose I. Simonaitytės kūriniuose nesutinkame, tačiau jos romanai, kėlę svarbius šio krašto gyvenimo klausimus, reikšmingai papildė mūsų literatūrą, praplėtė jos tematiką.

³ „Naujoji romuva“, 1935, Nr. 43, 794 psl.

⁴ R. Žiugžda. Tarybinė Klaipėda, V., 1951, 40 psl.

Grožinėje to meto lietuvių literatūroje stambiausias kūrinys, vaizdavęs Klaipėdos krašto gyvenimą, buvo M. Andriukaičio romanas „Martynas Skroblas“ (1935 m.), kuriame vis dėlto nenagrinėjama svarbesnių problemų, nepasiekiamo aukštesnio meninio lygio. Kitų rašytojų (A. Vienuolio, V. Mykoliaičio-Putino, A. Miškinio, L. Giros) kūrinuose sutinkame tik vieną kitą motyvą, susijusį su Klaipėdos krašto gyvenimu, bet nieko reikšmingesnio šia tematika jų sukurta nebuvo.

Tarp rašytojų, vaizdavusių Klaipėdos kraštą, I. Simonaitytei priklauso viena žymiausių vietų. Ten gimusi ir augusi, ji turėjo progos betarpiškai stebėti lietuvių tautinės asimiliacijos reiškinius, matyti šio krašto ateities beperspektyviškumą. Kaip tik dėl to jos pirmajame stambiame kūrinyje taip stipriai ir suskamba germanizacijos pasmerkimo ir tautinių lietuvių teisių reikalavimo motyvas.

„Aukštųjų Simonių likimas“ buvo tiesioginis atkirtis propagandiniam vokiečių romanams ir, apskritai, nutautinimo politikai šioje Lietuvos dalyje, įrodęs, kad tame „vokiškame“ krašte tebegyvena lietuviai, o antra vertus, kaimo buities vaizduose buvo galima užčiuopti ir kritinę mintį, sudariusią šio kūrinio idėjinio kryptingumo, jo demokratizmo pagrindą.

Iki „Aukštųjų Simonių likimo“ lietuvių literatūroje nebuvo romano, kuriame būtų pavaizduotas net dviejų šimtmečių laikotarpis, tačiau šis I. Simonaitytės kūrinys nėra istorinis romanas, kaip gali iš karto pasirodyti. Išskyrus dvaro prievaizdą Puserną, jame daugiau nevaizduojama tikrų istorinių asmenų, stambesnių istorinių įvykių bei visuomeninių poslinkių. Kai kurie istoriniai momentai (maras, kolonizacija, karo prievolės, baudžiava), pateikti be kruopštesnių medžiagos studijų, dažnai remiantis subjektyviais autorės samprotavimais, net fantazija, neleidžia vadinti romaną istoriniu.

Pati rašytoja „Aukštųjų Simonių likimą“ pavadino Mažosios Lietuvos buities romanu, tačiau tai nėra buities romanas įprastine prasme. Tokie romanai dažniausiai yra rašomi iš autoriaus gyvenamo laikotarpio, betarpiškai stebint tikrovę, atkuriant ją beveik dokumentiniu tikslumu. „Aukštųjų Simonių likime“ iš tokių ribų išeinama. Rašytoja pasitenkina, atskleidama pačius bendriausius Rytų Prūsijos gyvenimo bruožus, sudarančius jos buities specifiką, ir kiek „Aukštųjų Simonių likime“ toji specifika atspindi, tiek jis buities romanas.

Rytų Prūsija čia vaizduojama per valstietišką Simonių šeimą, kurios likimas simbolizuoja viso krašto likimą. I. Simonaitytė stabteli tik ties kai kuriais reikšmingiausiais Simonių istorijos momentais, todėl romanas panašus į šeimos kroniką, atspindinčią septynerių jos kartų gyvenimą per du šimtus metų. Tokio tipo buities romano žanras lietuvių literatūroje dar neturėjo jokių tradicijų.

„Aukštųjų Simonių likime“ susikryžiuoja tautiniai, socialiniai, religiniai ir moraliniai Rytų Prūsijos gyvenimo santykiai. Autorė parodo lietuvių nutautėjimo, ekonominio jų smukimo procesą, plačiau neapsistodama ties jų sukėlusiomis priežastimis. Ir vis dėlto tos priežastys romane yra atskleis-

tos, nes meniniuose vaizduose I. Simonaitytė teisingai užčiuopė pagrindinę vaizduojamojo gyvenimo vystymosi kryptį, jo dėsningumus.

„Aukštųjų Šimonių likime“ apimami du šimtmečiai (XVIII—XIX), per kuriuos daug kas Rytų Prūsijoje pakito. Vis daugiau ir daugiau šis kraštas buvo pajungiamas Vokietijos valiai, nacionalinės jo tradicijos geso, vis daugiau buvo netenkama politinio ir ekonominio savarankiškumo. Visa tai spartino Rytų Prūsijos žlugimą, kuris itin stipriai reiškėsi nepaprastai greitai progresuojančia lietuvių tautine asimiliacija.

Šias dvi svarbiausias Rytų Prūsijos gyvenimo problemas — tautinę ir socialinę — I. Simonaitytė ir kelia „Aukštųjų Šimonių likime“. Tiesa, socialinis momentas čia ryškėja daugiau netiesiogiai, objektyviuose buities vaizduose, o ne sąmoningai vaizduojant socialinį blogį, ieškant jo priežasčių santvarkos pobūdyje. Tačiau, prijungdama šiuos momentus prie tautinės asimiliacijos reiškinių, I. Simonaitytė parodė tikrąsias Šimonių žlugimo priežastis, kurios stūmė į pražūtį visą kraštą.

Vaizdavimo objektu I. Simonaitytė pasirenka itin stiprią, sveiką, turinčią tvirtas tradicijas lietuvių bajorų Šimonių šeimą, kuri XIX a. pabaigoje žūsta, vieniems jos nariams nutautėjus, kitiems nusigyvenus ekonomiškai, dar kitiems išsigimus nuo kapitalistinių santykių poveikio. Jau pats tikroviškos medžiagos atrinkimas yra tam tikras apibendrinimas, taigi, tokios šeimos vaizdavimas I. Simonaitytės romane nėra atsitiktinis; jis rodo, kad ano meto Rytų Prūsijos sąlygomis negalėjo išsilaikyti net tokia stipri, tautiniu atžvilgiu sveika šeima.

Šimonių nelaimės prasidėjo po 1709—1711 m. maro, kolonizacijos metu. Vienintelis likęs gyvas po susidūrimo su kolonistais Matas Šimonis, iškeliavęs iš dvaro, pradėjo būro gyvenimą. Tolesnių Šimonių kartų likimas buvo labai permainingas — tai jos garsėdavo savo turtingumu, tai tapdavo skurdžiais ir tik dideliu sumanumu bei darbštumu išsilaikydavo, kol teismo nuostoliams padengti įvykdytos varžytynės juos galutinai pribloškė.

Mato šeima buvo dar lietuviška, tačiau, laikui bėgant, joje pasireiškė pirmieji, dar neryškūs nutautėjimo požymiai. Mato sūnus Etmonas, grįžęs iš Prūsijos kariuomenės, didžiuojasi mokąs žodį kitą vokiškai, o tėvai, nieko blogo čia nematydami, net džiaugiasi sūnaus sumanumu. Šis indiferentizmas jau reiškia, kad tautinis atsparumas prarastas, kad pradėdama pasiduoti svetimoms nuotaikoms, kad į vokiečių kolonistus nebežiūrima taip atžariai kaip anksčiau. Vadinas, sveikasis Šimonių giminės kamienas XVIII a. pabaigoje pradeda trūnyti.

Vėliau šis procesas vyksta dar sparčiau, nes XIX a. jį skatina nebe vien tautinio indiferentizmo nuotaikos, bet ir ryškus kai kurių Šimonių suvokietėjimas, o taip pat ir su besivystančiu kapitalizmu atėję nauji visuomeniniai santykiai, gimdą savininkišką, pinigų paremtą galvoseną. Seimoje atsiranda žmonių, kuriuose pradeda ryškėti būdingi kapitalistinės visuomenės moralės bruožai. Tokiu būdu, Šimonių žlugimo istorija išryškėja kaip anam laikotarpiui tipiškas, visuomenės raidos sąlygotas reiškinys.

Mikėlio Simonio linija romane ryškiausiai atskleidžia ne tik Rytų Prūsijos nutautėjimo procesą, bet kartu ir tai, kad, yrant feodaliniam ūkiui,

yra ir jo uždarumas, kad valstiečiai, nebegalėdami išsiversti tėvų ūkyje, išeidavo į miestus. Nors I. Simonaitytė ir neparodo konkrečių Mikėlio išvykimo į miestą priežasčių, tetažymėdama, kad jis iš kariuomenės nebesugrįžta į gimtinę, o pasilieka Karaliaučiuje, tačiau iš tolesnio jo gyvenimo paaiškėja, kad tik vietos stoka tėviškėje privertė jį taip pasielgti. Į tėvų namus Mikėlis besugrįžta tik kaip svečias, kaip tikras vokietis. Jo paveiksle iškyla svarbiausioji „Aukštųjų Šimonių likimo“ problema — žmogaus santykis su jo tautybe. I. Simonaitytė teigia, kad žmogus, išsižadėjęs savo gimtosios žemės, kalbos, nuėjęs tarnauti svetimiems, negalys būti laimingas, nepasmerkta artimųjų.

Mikėlis ne tik moraliai nuskriaudė šeimą, tapdamas vokiečiu, bet, žiūrėdamas savo naudos, apiplėšė ją ir materialiai, iš nusigyvenusio brolio pareikalaudamas savo dalies. Tai pirmieji savanaudiškumo daigai Šimonių šeimoje.

I. Simonaitytė, vaizduodama Mikėlio atitrūkimą nuo savo šeimos kamieno, atskleidė jo, suvokietėjusio lietuviu, tragediją. Neatsitiktinai antrą kartą atvedamas jau senukas Mikėlis su sūnumi Heincu į tėviškę, kurion jį šaukia pabudęs kraujo balsas. Čia autorė įsigilina į vidinę Mikėlio būseną, įsiklauso į jo mintis, menkiausius jausmo virpesius. Šį kartą jis su ašaromis sveikina tėvų namus, kalba sūnui, kad gimtinių užmiršti negalima.

Kol jaunas esi, rodos, lyg ir nesvarbu tėviškė. Jei ir pasibeldžia kartais ilgesys į širdies duris, numalšini jį greit kuo nors kitu. Bet juo senyn eini, juo dažniau atsimeini kuklų, dėl to ir taip mielą savo kraštą. Ne kartą išgirdus tik žodelį arba pakliuvus kokiam raštui apie jį, jau ir pradeda plakti širdis, o tai neapsakomai audringai. Jei nori sąžinę užmigdyti, atsiliepia kraujas...⁵

Nors Mikėlis dabar jau supranta jaunystėje padarytą klaidą, tačiau vėl grįžta į Karaliaučių, vaikus auginą vokiečiais. Atbudusia Mikėlio sąžine I. Simonaitytė parodo Rytų Prūsijos perspektyvas, jo paveikslu pabrėžia, kad, išsižadant savo kalbos, gimtinių, negalima išvengti nei vidinės krizės, nei skaudžios visuomeninės viso krašto tragedijos.

„Aukštųjų Šimonių likime“ I. Simonaitytė detalčiau neanalizuoja nutautėjimo pasekmių, nužymi tik bendruosius šio reiškinių kontūrus. Tarybinio laikotarpio kūryboje rašytoja žymiai daugiau vaizduos kartu su tuo pasireiškiančią socialinę ir moralinę degradaciją.

„Aukštųjų Šimonių likime“ I. Simonaitytė bando prieš nutautėjimą ieškoti atspirties, kuri sulaikytų kraštą nuo katastrofos. Čia ir pasireiškia nepakankamas autorės įžvalgumas, jos teigiamo idealo utopiškumas.

Ką autorė priešpastato nutautėjusiam Mikėliui, jo sūnui Heincui? Pirmajam tenka susidurti su tebesaugančiu senąsias tradicijas savo tėvu Jokūbu, kuris nepalankiai apie vokiečius galvoja todėl, kad šie lietuvyje pažemina žmogų, kai tuo tarpu lietuvis „galėtų stovėti ir net stovi ant to paties laipsnio, ant kurio stovi vokiečiai“ (105 psl.). Dar daugiau — Jokūbas suvokietėjusius tautiečius niekina. Tačiau visos gerosios jo ypatybės — tautinis

⁵ I. Simonaitytė. Raštai, I t. V., 306 psl (Toliau bus nurodomas tik puslapis.)

atsparumas, antigermanizacinės nuotaikos — yra pasyvios ir nepaveikia aplinkos. Savo sūnui, suvokietėjusiam Mikėliui, jis teišdrįsta pasakyti: „Prapuolusysis sūnau...“

Tokie pat yra ir kiti Simoniai. I. Simonaitytė šia prasme daugiau teparyškina vėlesniųjų Simonių atstovus — Krizą ir jo dukterį Urtę jų kelionės į Karaliaučių metu. Šio pasakojimo potekstėje jaučiamas nutautėjusio Mikėlio priešpastatymas Urtei ir Krizui, kurie turi savo tėviškę, didžiujasi ja ir tėvų kalba, yra prisirišę prie savo smėlėtų kalnelių. Tai — jų džiaugsmo, tvirtumo pagrindas. Tačiau tais įsitikinimais jie taip pat nedaro jokio poveikio nei Mikėliui, nei platesnei aplinkai. Nors, Urtę ir Krizą priešpastatant Mikėliui, aiškiai jaučiama, kad autorė pritaria pirmiesiems, tačiau žymiai daugiau šviesių spalvų, teigiamų bruožų ji suranda XVIII a. Šimonyse bajoruose, jų doroje, ramioje ir sveikoje buityje. Jų paveiksluose įkūnijama visa, kas buvo gražiausia, tauriausia anų laikų Lietuvoje. Šių Simonių aukštinimas sietinas su, apskritai, tam tikru feodalinės praeities iškėlimu, idealo ieškojimu joje. Tuo tarpu XIX a. pabaigoje tam tikra lietuvių dalis jau gana ryškiai sąmonėjo, bandė sustabdyti nutautėjimo procesą. Tokiu būdu, Rytų Prūsijos lietuvių nutautėjimas, apibendrintas Mikėlio paveikslu, dar daugiau iškeliamas ir pabrėžiamas kaip dominuojantis XIX a. šio krašto gyvenimo bruožas, nebesulaikoma visuomenės raida.

Su romane keliamu lietuvių nutautėjimo klausimu yra susijęs ir vokiečių vaizdavimas. I. Simonaitytė plačiau ir išsamiau nevaizduoja kolonizatorių, vertindama juos tik santykių su lietuviais požiūriu. Vokiečiai šiame krašte yra pasirodę tik neigiamai, todėl rašytoja ir smerkia grobikiškas jų politikos tendencijas. Vokiečiai romane vaizduojami ne vien kaip žmonės, pažeminę lietuvius, atėmę iš jų tautinius jausmus, bet ir kaip tiesioginiai jų žuvimo kaltininkai. Strazdas, Strazdienė, Lamsočiai — tai vis atėjusių nuožmumo aukos. I. Simonaitytė teisingai įvertina ilgaamžę vokiečių ekspansiją į rytus. Tokių „Drang nach Osten“ vaizdų galima rasti ir daugelyje kitų ankstesnių ir vėlesnių lietuvių rašytojų kūrinių, sudariusių ryškią mūsų literatūros tradiciją (Donelaitis, Valančius, Maironis, Vaičaitis, vėliau Vydūnas ir kt.).

Su Mikėliu į Simonių šeimą ėmė skverbtis ir kapitalistinio gyvenimo būdo bruožai, kuriuos rašytoja atskleidžia ryškiuose buities vaizduose. Autoriui rūpėjo ne kapitalistinės tikrovės kritika, o savita šio krašto kaimo buitis su jai būdingais tautiniais santykiais, giliai įleidusiomis šaknis „suringimų“ tradicijomis, konservatyvia, uždaro gyvenimo ribojama valstiečių sąmone, prisigėrusia puritonizmo ir prietarų moralės, o antra vertus, su liaudžiai įgimta darbo meile ir gyvybingumu. Ir vis dėlto pagrindiniai Simonių šeima, o taip pat ir Rytų Prūsiją griovę veiksniai išryškėja kaip charakteringi irstančio feodalizmo ir besiformuojančio kapitalizmo bruožai. Romane yra apstu vaizdų, kurie savo objektyviąja prasme rodo, kad autorė kritiškai žiūri į aprašomojo meto visuomeninius santykius.

„Aukštųjų Simonių likime“ piešiamuose baudžiavos vaizduose I. Simonaitytė parodė ne tik germanizacines vokiečių kolonistų tendencijas, bet ir jų nešamą socialinę priespaudą, baudžiauninko pažeminimą. Šie motyvai

kontekste perauga į feodalinių santykių neigimą, rodo, kad autorė anaipol neidealizavo praeities kaip visumos, o iškėlė jos prieštaravimus.

Vaizduodama XIX a. gyvenimą, I. Simonaitytė jau plačiau apima kaimo buitį, parodo, kaip į ją skverbiasi savanaudiški, kapitalizmo pagimdyti santykiai.

Mikėlio Simonio paveiksle atskleistos naujosios moralės užuomazgos vėlesnių šios šeimos atstovų tarpe žymiai išsiplėtoja. Etmėje Simonienėje atsispindėjo būdingas kapitalistėjančio kaimo bruožas — pasiturinčiųjų valstiečių noras praturtėti, užgožias bet kokį žmoniškumą, suardęs darnius šeimos santykius. Šiai moteriai jau visiškai svetima garbinga ir dora jos šeimos praeitis, laimės ji teieško turte, jos interesai be galo susiaurėja. Jeigu sakytojas Anskis Simonis vadovavosi labai panašiais principais, bet maskavosi bent savo dievotumu, tai Etmė jau atvirai, be jokios priedangos, siekia materialinės gerovės. Ji šiurkščiai paniekina senųjų Simonių prisirišimą prie praeities, prisitaiko prie naujų gyvenimo sąlygų. Ypač ryškiai ta vilkiškoji Etmės moralė pavaizduota, rodant jos santykius su senaisiais Simoniais, kur ją matome kaip beatodairišką gobšę.

Su Anskio Simonio paveikslu į I. Simonaitytės kūrybą ateina naujas, antireliginis, motyvas. Šis sakytojas yra būdingas veltėdžių ir baltarankių luomo atstovas, o kartu ir Simonių šeimos ardytojas, padaręs jai didžiulę materialinę ir dar didesnę moralinę skriaudą. Egoistinių įsitikinimų vedamas, jis sudegino turtingus brolio Jokūbo namus, padarydamas jį beveik elgeta. Su juo į šeimą įsiskverbia veidmainystė, nenuoširdumas, parazitiškumas. Anskio paveikslu svorį romane sudaro teisingai autorės užčiuoptas tipiškąs Klaipėdos krašto sakytojams gyvenimo būdas, charakteringos jų veidmainiškos ir savanaudiškos galvosėnos detalės. Kurdama jo paveikslą, I. Simonaitytė atskleidė socialines sakytojų luomo šaknis, parodydama, kad būti dievo žodžio skelbėju yra labai naudinga: dirbti nereikia, o gyventi visada gera.

Mikėlis, Anskis ir Etmė buvo tie žymesnieji Simonių šeimos atstovai, kurie savo gyvenimą tvarkė naujais pagrindais, svetimais seniesiems Simoniams. Jų paveikslais konkrečiai parodomas išnaudotojiškų santykių ir nutautėjimo skverbimasis į šeimą. Mikėlis, Anskis ir Etmė iškyla kaip būdingi tai epochai žmonės. Visi jie atstovauja pasiturintiems visuomenės sluoksniams, visi jie artimi išnaudotojiška psichologija, gyvenimo būdu.

Tuo laikotarpiu valstietijos tarpe jau gana stipriai pasireiškusi socialinė diferenciacija palietė ir Simonių šeimą. Marė, Urtė, o vėliau ir Anė Simonikės, nebepritekdamos duonos namuose, buvo priverstos ieškoti jos pas svetimus.

Urtės paveikslas ryškiausiai atskleidžia kritinį vaizduojamosios tikrovės vertinimą: juo pasmerkiami išnaudotojų santvarkos principai, keliama svarbi to meto visuomenėje įsigalėjusių prietarų antihumaniškumo problema. Su Urte yra susijusi nauja tema, kuri vėliau išaugs į vieną ryškiausių ir svarbiausių I. Simonaitytės kūrybos motyvų — moralinės ir socialinės skriaudos motyvą. Ne tik „Aukštųjų Simonių likime“, bet ir „Be tėvo“, ir „Viliuje Karaliuje“ I. Simonaitytė nagrinėja šią temą, ir, ją sprendžiant, iš-

ryškėja rašytojai charakteringas tikrovės suvokimo, jos vaizdavimo ir kritikos būdas. Visuomeninį konfliktą I. Simonaitytė ima gana siauroje jo pasireišimo sferoje, būtent, intymiaame žmogaus gyvenime, išnaudotojiškų santykių antihumaniškumą suvokdama daugiau moraliniu požiūriu. Moralinės skriaudos vaizdai jos kūriniuose daug kur iškyla į pirmąjį planą, tačiau jie nėra atplėšiami nuo visuomeninio gyvenimo. Jų potekstėje aiškiai juntami klasiniai prieštaravimai, apsprendžiantieji tų vaizdų tipiškumą ir idėjinį svorį. Tai ir sudaro kapitalistinės tikrovės kritikos per moralinių santykių prizmę savitumą.

Į Urtės Simonikės istoriją I. Simonaitytė sudėjo tiek šilumos, tiek simpatijų, taip subtiliai suprato vidinį jos pasaulį, jog Urtė romane iškyla kaip vienas simpatingiausių, o taip pat ir ryškiausių, gyviausių personažų, kauptiesių savyje liaudies žmogaus taurumą, paprastumą ir grožį.

Taip pat kaip ir Vienuolio Veroniką Urtę prazūdo kaimo tamsumas, įsigalėjusi tradicija smerkti ir niekinti netekėjusią motiną. Urtę pasmerkė turtingieji Sobriai, kurių sūnus ją suviliojo, net žodeliu jos neužtarė tėvai, nes į kaimo žmonių sąmonę per daug giliai buvo įleidusi šaknis neigiama pažiūra į tokias merginas. Atsižadėjo jos ir tikra sesuo. Visų pasmerkta, ji nesurado jėgų priešintis. Urtės mirtis — gyvas priekaištas ją sužlugdžiusiai tikrovei.

Miko Sobrio ir jo tėvų paveikslais I. Simonaitytė tęsia mūsų kritinio realizmo literatūros tradiciją — vedybų dėl turto kritiką. Su kapitalistiniais santykiais neišvengiamai į šeimą, į intymų žmonių gyvenimą brovėsi turto siekimas, visko vertinimas pinigų. Tokio požiūrio į žmones, į vedybas antihumaniškumą atskleidė savo kūryboje jau Žemaitė. I. Simonaitytė taip pat užakcentuoja šį momentą, ir todėl Urtės istorija, šalia kaimo tamsybiškumo, pasmerkia ir buržuazinio pasaulio moralę. Autorė daug kur pabrėžia, kad Urtė tėra samdinė, o Mikas — turtingas ūkininkas, ir jei ji būtų iš pasiturinčių namų, ši tragedija nebūtų įvykusi.

Toks pat doras, taurus yra ir Sobrių bernas Stepas, romane parodomas kaip vienas patraukliausių liaudies atstovų. Tačiau jis, nors ir mato bei supranta daugelį gyvenimo negerovių, taip pat lieka tik pasyviu stebėtoju.

Visi šie personažai — Jokūbas, Krizas, Urtė, Stepas — sudaro atsvarą Anskių, Sobrių ir Etnių pasauliui, iškyla kaip liaudies sveikumą rodanti jėga, kaip teigiamas vaizduojamos tikrovės pradai.

Teigiamųjų personažų užsisklendimas savyje čia išryškintas ne atsitiktinai; toks jų ir, apskritai, šio laikotarpio I. Simonaitytės kūrybos personažų pobūdis buvo apspręstas keleto veiksnių.

Šio krašto lietuviai, ilgus amžius gyvenę svetimųjų prispausti, neteko atsparumo, aktyvumo, menkai begynė savo teises. I. Simonaitytė, atkurdamą laikotarpį, kada tie bruožai buvo jau smarkiai įsigalėję, negalėjo jų apeiti, neatskleisdama savito šiam kraštui pasyvumo ir tam tikro konservatyvizmo, tuo labiau, kad vaizdavimo objektu ji pasirinko vidurinį visuomenės sluoksnį, dar nesupratęs pažangesnių epochos idėjų. Ši visuomenės dalis tuo metu dar negalėjo iškelti teigiamo herojaus objektyviąją prasme.

Tas momentas didele dalimi nulemia „Aukštųjų Simonių likime“ pavaizduotų žmonių tikrovės kumą, jų paveikslo istorinį teisingumą, o tuo pačiu išreiškia ir vieną nacionalinės šio krašto specifikos bruožų.

Urtės ir daugelio kitų romano personažų visuomeninį pasyvumą taip pat galėjo apspręsti ir tas faktas, kad rašytoja į pirmąjį planą kėlė kaip tik tai, kas buvo vaizduojamoje tikrovėje bloga, stengėsi parodyti tas jos puses, kuriose labiausiai ryškūs vidiniai šio krašto gyvenimo prieštaravimai. Jei į Urtę ir kitus personažus pažiūrėsime daugiau ne kaip į tam tikro socialinio sluoksnio atstovus ir jų likimą suprasime ne vien kaip asmenines tragedijas, o įžvelgsime juose viso krašto reprezentantus, įkūnijančius jo istorinio vystymosi tendenciją, tada labiau suprantamas bus ir jų pasyvumas bei susitaikymas su blogiu. K. Binkis yra įžvalgiai pastebėjęs, jog „Urtės likimas mums primena Mažąją Lietuvą. Gražioji Mažoji Lietuva, taip pat kaip ir Urtė, buvo suviliota ir apgauta, nuskriausta, išniekinta. Iš jos beliko mažą dalelę, kuri dabar primena Urtės paliktą mažą dukrelę Rožę, vienintelę belikusią gyvųjų tarpe iš visos gausiosios Aukštųjų Simonių giminės“⁶.

Svarbus veiksnys, apsprendęs teigiamą šio laikotarpio I. Simonaitytės herojų, buvo ir pačios autorės pasaulėžiūros ir kritinio realizmo jos kūryboje pobūdis. Ji nepriklausė pačiai pažangiausiai ano meto lietuvių rašytojų grupei, nepakankamai aiškiai suvokė visuomenės vystymosi dėsningumą ir todėl nepastebėjo pačių pažangiausių liaudies polėkių. I. Simonaitytė apsiribojo žmonių skurdo, jų bėtiesiškumo vaizdavimu, palikdama nuošalyje kylančio liaudies sąmoningumo reiškinius.

Pažymėtinas dar vienas momentas. Daugelyje romano vietų beveik kaip atskiras personažas iškyla tiesiog sudvasintas likimas, kuriuo lyg norima pateisinti įvykių eigą, pabrėžti Simonių bejėgiškumą prieš juos ištikusią nelaimę. Remiantis tokia fatalistine koncepcija, visuomeninio gyvenimo įtakos autorės dažnai traktuojamos kaip likimo pasireiškimo formos, į jas žiūrima kaip į kažką lemto iš aukščiau, žmogaus protui menkai tesuvokiama, ir tada savaime pasidaro beprasmiškas bet koks priešinimasis.

Tokie yra svarbiausieji „Aukštųjų Simonių likimo“ idėjiniai tematiniai momentai, tautinio, socialinio, religinio bei moralinio Rytų Prūsijos XVIII–XIX a. gyvenimo bruožai. Germanizacijos smerkimas, tautinių teisių lietuviams reikalavimas, ryškus savo krašto meilės motyvas buvo įvertinta Didžiojo Tėvynės karo metu, itin suaktualėjus kovos prieš vokiečių „Drang nach Osten“ klausimui. Šio krašto buities vaizdai, socialinės ir moralinės skriaudos motyvas naujais momentais papildė ano meto mūsų literatūrą, praskleidė iki I. Simonaitytės niekieno plačiau nevaizduotą gyvenimą.

* * *

Dėl savotiško šio kūrinio žanro ir rašytojos sumanymo pavaizduoti viso krašto istorinės raidos etapą, į pirmą planą neiškeliamas vienas kuris veikėjas, padarant jį centriniu. Nėra personažo, kuris būtų vaizduojamas nuo ro-

⁶ „Literatūros naujienos“, 1936, Nr. 3.

mano pradžios iki pabaigos. I. Šimonaitytė piešia grupę žmonių, kurių kiekvienas kūrinio visumoje yra tarsi epizodinis, o atskiruose etiuduose — pagrindinis. Toks metodas leido autorei pabrėžti vaizduojamų reiškinių visuotinumą, tai, kad šio krašto žlugimo tendencijos buvo giliai įleidusios šaknis į visą gyvenimą.

Autorės pažiūra į bajorus Simonis, kaip ištikimiausius lietuviškumo saugotojus, pačius geriausius ir simpatingiausius tautos reprezentantus nulėmė tam tikrą jų meninių paveikslų pakilumą, supoetinimą. Juose dominuoja šviesūs tonai; spalvų gama toli gražu neapima visų veikėjų gyvenimo niuansų. Tai tarsi paveikslas be šešėlių. Stilistinė šių veikėjų kūrimo maniera remiasi lyriniu, vietomis kiek sentimentaliu vaizdavimu, potekstėje aiškiai juntama autorės simpatija bajorams Šimoniams. Jiems išryškinti šykščiai tevartojami epitetai.

Su šiais personažais daugiausia siejasi kūrinio romantika. Tačiau tai ne paprastas realistinio paveikslų romantinis nuspalvinimas, sutinkamas daugelio realistų kūryboje. I. Šimonaitytės bajoriškieji Šimoniai — tai pagal romantizmo estetikos principus sukurti personažai. Romantizmas, kuriam daugiau būdingas išskirtinių reiškinių vaizdavimas, atspindi tai, kas charakteringa tikrovei, nors ir neatkuria reiškinio su visomis jo detalėmis ir peripetijomis. Bajorai Šimoniai — daugeliu atžvilgių ir yra išskirtiniai savo epochos žmonės: tiek tautiniu, tiek socialiniu, tiek moraliniu požiūriu jie vaizduojami, galima sakyti, tobuli, kaupią savyje visus geruosius ano meto lietuvių bruožus.

Romantikų kūryboje žmogus buvo piešiamas stambiais štrichais, pačiais bendriausiais kontūrais. Charakteringa, kad ir I. Šimonaitytė, vaizduodama bajorus Simonis, taip pat gana mėnkai juos individualizuoja; jie traktuojami kaip atskiri bendrų visos giminės, tam tikro vieneto, bruožų nešėjai. Jų individualybė ištirpsta visai šeimai būdinguose privalumuose, jie neiškyla kaip savarankiški, su skirtinga gyvenimo patirtimi, minčių struktūra ir dvasiniu pasauliu žmonės. I. Šimonaitytės personažams yra būdingas aporetetiškumas (gal tik Jokūbas yra išsamiau apibūdinamas). Tai rodo, kad, kuriant bajorų Šimonių paveikslus, net nesiektą jų ryškesnio individualizavimo. Nekurdama personažo portreto, neatskleisdama betarpiškos veikėjo psichologijos, bajoriškuosius Simonis rašytoja charakterizuoja daugiausia situacijomis. Ji taip parenka veiksmo momentus, taip įveda į juos personažą, kad skaitytojui ryškėja kaip tik ta jo savybė, kurią norima iškelti.

Visi Šimoniai pasižymi, pvz., dideliu jautrumu, netgi lyriškumu, kuris romane iškeliamas kaip sveikasis jų pradas, tačiau apie tą Šimonių bruožą tiesiogiai užsimenama, gal tik kalbant apie Matą. Kitais atvejais tai paaiškėja iš situacijos. Senajame bokšte Įsros pakrantėje susirinkusi Šimonių šeima apmąsto didingą savo praeitį, kiekvienas jautriai pergyvena kasdien pastebimą bokšto griuvimą, įsiklauso į upės tėkmę ir jos apylinkių grožį. Vaizdo nuotaika savaime kalba apie Šimonių prigimties emocingumą, jų sugebėjimą jausti ir pergyventi, o kartu ir tvardyti, nes niekas nesuardo tos šventos tylos, neišsako, ką jaučia. Dar didesnis jų santūrumas ryškinamas kitoje situacijoje, kur vaizduojami Šimoniai prie maro metu žuvusių arti-

mųjų kapo. Rašytoja net nebando perduoti individualios kiekvieno Simonio vidinės būsenos niuansų, daugiau pabrėždama bendrą jiems visiems nusiteikimą, kuris suvokiamas kaip, apskritai, susimąstymas apie griūvančią praeitį, kaip graudus dabarties įprasminimas; tatau glaudžiai siejasi su viso kūrinio nuotaika.

Meninis bajorų Simonių paveikslas remiasi viso kūrinio idėjiniu kryptingumu. Šie žmonės simbolizuoja nesugražinamą praeitį, kurią norima apgaubti nepaprastumo, didingumo aureole, ir to pasiekti padėjo romantinis jų suvokimas, tam tikras atitraukimas nuo kasdienybės ir buitiskumo. Ypatinai ryškiai ši idėjinė potekstė, o kartu ir alegorinė sintetinio bajorų paveikslo prasmė išryškėja epizode, pasakojančiame apie senąjį bokštą Įsros pakrantėje. Bokštas — tai lyg savotiškas Simonių giminės simbolis, jų buvusios garbės liudininkas, kuris griūva ir nyksta kartu su Simoniais.

Juokingas tas senis bokštas. Jis nė pats nebežino, kad tie plyšiai, kur kitados lietuvių šaudyklės kyšojo, šiandien net labai padidėjo. Todėl jis kartais atrodo lyg bedantis senelis. Vėjai švilpia ir ūbauja pro anuos plyšius, gaudydami vienas kitą. O tai girdisi, lyg kad senis švepliotų...

Bet bokštas, aukštas, platus ir dantuotas, stengiasi atrodyti garbingas. Saulutės spinduliai tai žino, todėl apipina senelio galvą auksiniu vainiku. Ir senis bokštas jaučiasi esąs tokios garbės vertas. Ir jau truputį per daug išdidęs vaikiškasis senis žvelgia patsai Įsros vagon — nori stebėtis savo didybe. Įsra taipgi žino, kad senis jau niekingas, bet nenori užgauti jo šlovės. Ji nori palikti jam nors tą paguodą ir dėl to padailina jo išvaizdą. Ir senis bokštas džiaugiasi patenkintas savimi.

O kad pro jo prodančius atsispindi saulė Įsros vandeny, to jis nebepastebi. (I, 29)

Tokie pat ir Šimoniai, atgyvenę, pasenę savo konservatyvizmu, patriarchališkumu, tačiau nenoriai atsisaką praeities, gyveną vakar dienos iliuzijomis, nepastebį besiskverbiančių naujo gyvenimo reiškinių, besigėrį savo uždara, ramia buitimi. Bokšto aprašymo potekstėje slypi graudus autorės šypsny; Simonių istorijos pasakojime tas gaudumas ir gailesys išlieka, nors šypsno ir nebėra. Autorei savo veikėjų nuoširdžiai gaila ne todėl, kad jie nesuvokia naujo gyvenimo, nemoka prie jo derintis ir žūsta, bet todėl, kad su jais žūsta kažkas gražaus, ko ateityje rašytoja nebesitiki.

Romano pradžioje personažas kaip meninė individualybė nėra svarbiausias pasakojimo komponentas; jį nustelbia sintetinis visų Simonių, visos jų giminės paveikslas, persunktas praeities didingumo ir gaudaus susimąstymo, kad ji praeina, nuotaika.

Kiek kitaip I. Simonaitytė kuria personažus, pasakodama jau apie XIX a. gyvenimą. Čia nepalyginamai plačiau apsistojama ties atskira individualybe, jos charakteryje jau daug ryškiau atsispindi ji sąlygojama socialiniai, tautiniai ir kiti visuomenės gyvenimo santykiai, o tai rodo, kad linkstama vaizduoti realistiškai.

Čia jau matome betarpišką veikėjo minties ir jausmo procesą, kuriame atsispindi ne tik sudėtinga visuomeninė raida, bet ir tai, kas būdinga tai asmenybei. Si veikėjo vidinio turinio ir jo, kaip visuomeninio vystymosi apraiškų nešėjo, dermė apsprendė kai kurių „Aukštųjų Simonių likimo“ personažų paveikslų realistiškumą. Būrų Simonių pavaizdavimas tam tikrą prasmę taip pat yra sintetinis, rodantis visos Rytų Prūsijos smukimą, tą

čiau čia, skirtingai nuo bajoriškųjų Šimonių, stengiamasi rastį kiekvieno personažo savitumą, susieti jį su konkrečia gyvenimo sritimi. Tatai ir nulėmė labiausiai krintantį į akis šio romano personažų kūrimo principą, tai, kad autorė išskiria vieną kurį nors dominuojantį, sudarantį veikėjo esmę bruožą, kuris nusako jo idėjinę funkciją ir prasmingumą viso kūrinio atžvilgiu.

I. Simonaitytė dažniausiai ryškina tą veikėjo bruožą, kuris betarpiškai susijęs su Šimonių istorija, atskleidžia jos raidos etapą, pakitimus, o taip pat išreiškia ir tam tikrą visuomeninių poslinkių momentą. Šiuo požiūriu itin gerai yra pavykęs Etmės, vienos atgrasiausių Šimonių moterų, paveikslas, kuriame autorė su nuostabiu objektyvumu, taupiomis, bet raiškiomis detalėmis atskleidė begalinį, žmoniškumo ribas peržengiantį godumą, suprantamą ne vien kaip jos prigimtą savybę, bet kaip visuomeninės raidos sąlygotą reiškinių. Jos godumu atspindėtas kapitalistinės moralės skverbimasis į gyvenimą. Šis Etmės bruožas buvo reikšmingiausias Šimonių istorijai, jis taip pat sudarė ir vidinio jos gyvenimo turinį.

Su didele psichologine tiesa nutapytas Rožiukės, Urtės dukrelės, paveikslas, kuriame įkūnijama visa per šimtmečius Šimoniams padaryta skriauda. Autorė čia pasirodo subtiliai juntanti detalę, sugebanti perduoti betarpišką veikėjo mintį ir jausmą.

Pasakojimo betarpiškumas, beveik apčiuopiamas meninio paveikslų reljefingumas ypač išryškėja tuose romano puslapiuose, kur kalbama apie Urtę. Autorė niekur plačiau nepiešia jos portreto, tačiau, tepabrėždama išskirtinį jos grožį, gerą balsą, nepaprastai gyvai ir įtikinamai atkuria vidinę jos dramą, jausmo peripetijas. I. Simonaitytė įžvalgiai atskleidžia Urtės psichologiją, jos tragediją, kurios pagrindą sudaro socialinė-moralinė skriauda, iškylanti kaip ryškiausias šio personažo bruožas.

Urtės paveikslas komponuojamas kontrasto principu. Toks kelias, šalia kurio nors veikėjo ryškiausio bruožo iškėlimo, sudaro vieną būdingiausių personažų kūrimo ypatumų šiame romane. I. Simonaitytė parenka tokius Urtės gyvenimo momentus, kurie visapusiškai atskleidžia jos žmogiškąją esmę, o taip pat sukaupia juose ir visą šiuo personažu norimą pasakyti mintį; kontrastas čia leidžia autorei pasiekti didelio vaizdo ryškumo, efektingumo.

Epizodas, vaizduojantis Urtės, dar mažos mergytės, kelionę su tėvu į Karaliaučių, yra priešpastatomas vėlesnio jos gyvenimo tragedijai. Čia suskamba šviesūs, vidinį žmogaus grožį, niekieno nedrumsčiamą ramumą, prisirišimą prie gimtojo kampo teigią tonai: tyra, gera Urtės prigimtis, šviesi kūdikystė, kontrastuojanti su tolesniu gyvenimu, pabrėžia, kad jos svajonės neatitinka tikrovės. Kaip tik dėl šių Urtės bruožų, dėl jos asmenybės taurumo ją ištikusi tragedija sukrečia dar labiau, parodo, kokia šiurkšti buvo to meto tikrovė, kurioje negalėjo tarpti toks trapus daigelis kaip Urtė. Derindama jos paveikslė lyrines gaidas su tragiškomis, ramų akvarelinį piešinį su drąsiais ir stipriais tapybiniais štrichais, rašytoja sukūrė jį labai reljefingai, labai ryškiai atskleidė žmogaus likimą, stipriai jaudinantį savo emocija įtampa, savo socialine mintimi. Šis kontrastas čia pasirodė vaisingas,

sustiprino apibendrinamąją personažo prasmę; idėjinis ir meninis Mikėlio paveikslas vertingumas išryškintas taip pat kontrastu.

Ne visada vis dėlto autoriui pavyko vaizduoti objektyviai ir realistiškai suvokti personažą. Taip atsitiko su Anskio Simonio paveikslu. Jo, kaip charakterio, esmę sudaro moralinis išsigimimas, pasireiškias savanaudiškumu, parazitiškumu. Anskio linija užbaigiama mirties scena. Mirties patalė Anskis netenka kalbos, ji pradeda kankinti sąžinės priekaištai, ir jo agonija įkomponuojama į romaną kaip bausmė už blogus darbus. Jo atsivertimas traktuojamas ne kaip žmogaus tragedija (taip yra Mikėlio paveiksle), bet daugiau kaip tam tikras moralas. I. Simonaitytei labiausiai rūpėjo pabrėžti Anskio gyvenimo neteisingumą, ir to ji siekė, ne sukurdamą gyvo žmogaus, jo vidinių kolizijų vaizdą, ne psichologiškai motyvuodama lūžį jo sąmonėje, o gana sentimentaliai bandė pavaizduoti gerojo prado pergalę prieš blogį, sugraudinti skaitytoją. Toks moralinio tobulėjimo teigimas būdingas didaktams. Didaktinė tendencija, silpnokas charakterio motyvavimas suteikia Anskio paveikslui tam tikrą schematiškumą atspalvį, nulemia jo statiškumą.

Kontrastinis veikėjų paveikslų piešimas, paremtas kurio nors ryškiausio bruožo iškėlimu, — būdingas šio I. Simonaitytės romano savumas, kuris syja su visame kūrinyje suvokiamu kontrastu tarp bajoriškos praeities ir tolesnio būrų gyvenimo. Šitoks kontrastų derinimas plačiajame ir siaurajame plane padėjo autoriui pasiekti darnaus viso kūrinio skambėjimo.

Aplinką I. Simonaitytė daugiausia vaizduoja savo veikėjų akimis, taip, kaip suvokia jų protas ir jausmai. Todėl, apribojus veikėjo santykių su ta aplinka vaizdavimą, tuo pačiu apriojamas ir jos atkūrimas, įrėminant į kurio nors personažo pasaulėjautą. Dėl šios ypatybės į I. Simonaitytės pavaizduotą tikrovę reikia žiūrėti ne autoriaus, bet veikėjų akimis, nes jie tą aplinką suvokia taip, kaip tai galima jų pasaulėžiūros ir akiračio žmonėms. Gyvenimo įvairumas dažnai lieka šalia šių veikėjų, nėra jų aprėpiamas ir suprantamas, ir todėl dažnai atrodo, kad I. Simonaitytė nevisausiškai pavaizduoja aplinką, palieka nuošalyje daug charakteringų bruožų. Bet, jei įsižiūrėsime į jos pavaizduotus žmones, jų tikrai siaurą akiratį ir gana primityvią pasaulėjautą, uždarą ir beveik visuomet vargingą gyvenimą ir žinosime I. Simonaitytei būdingą tikrovės atkūrimo per pačius veikėjus principą, suprasime, kad autorė, nepakeldama savo vaizduojamų valstiečių ligi labiau intelektualių žmonių lygio, pasielgė teisingai.

Kada autoriui rūpi konkrečiame charakteryje atskleisti visuomeninių poslinkių apraiškas, didžiulės reikšmės turi rašytojo sugebėjimas perteikti veikėjo minties ir jausmo vyksmą, užčiuopti jo psichologijos savaimingumą. I. Simonaitytė retai kur apibūdina dvasinį veikėjo gyvenimą, palikdama jam pačiam autocharakteristiką ar vidinių monologų atskleisti savo mintis, jausmus. Vienus veikėjus tai „nuvainikuoja“ (Anskis gaisro scenoje, Etmės nusikaltimas ir t. t.), kituose atskleidžia teigiamus būdo bruožus arba aplinkos poveikio sukeltą tų bruožų griuvimą (Jokūbas, Urtė, Rožiukė ir t. t.). Psichologijos detalėse išryškėja pagrindinis veikėjo esmę sudaręs bruožas, jam savaiminga mąstysena — ar tai artimųjų gėrio iškėlimas aukščiau savojo (Jokūbas), ar tai sukrečiantis savo atvirumu tiesumas (Urtė) ir t. t.

Kiekvieną paveikslą papildo ir paryškina pačios autorės santykis su veikėju. Būdinga, kad personažų, kuriuose pabrėžiami gerieji pradai, veiklos aplinka dažniausiai yra kitokia, negu tų, kurie susiję su koku nors blogiu Šimonių šeimoje. Gaisro, Šimonio nunuodijimo, Rožiukės vaikystės pas gimines ir kituose epizoduose į pirmą planą iškyla pastarųjų paveikslai (Anskio, Etmės). Čia jie pasireiškia žymiai daugiau, ir tai savaime nuspalvina juos visai kitomis emocijomis negu doruosius Šimonis, su kuriais susiję patys šviesiausi tos šeimos istorijos puslapiai. Emocinį autorės santykį su personažais, o kartu jų vertinimą ryškiai atskleidžia ir tai, kad, pvz., Jokūbo, ypač Urtės ir Rožiukės paveikslai piešiami labai betarpiškai, nes jie yra neabejotinai susiję su autobiografiniais momentais. Nepaprastą nuoširdumą ir psichologinio piešinio tikrumą šių personažų paveiksluose tam tikra prasme padiktavo pačios autorės pergyvenimai, gaivinantieji visą I. Simonaitytės kūrybą.

Su personažų paveikslais glaudžiai siejasi ir romano peizažai, kurie be išimties pajungiami veikėjo būsenos, jo charakterio apibūdinimui ir į visą meninę romano sistemą įeina kaip svarbus jo komponentas, papildantis ir paryškinantis emocinio veikėjų nuspalvinimo niuansus.

I. Simonaitytės kūryboje dažniau sutinkame ne spalvų ar garsų peizažų, bet daugiau gamtos stichijos, plačių panoramų vaizdą, kuris dažnu atveju tampa personažų gyvenimo fonu, ryškina jų dvasinės būsenos bruožus. I. Simonaitytė peizaže dažnai ieško panašumo su žmogaus gyvenimu, o dar dažniau tai sukuria pati, suteikdama atskiroms peizažo detalėms žmogiškų savybių, sudvasindama jas, priartindama prie viso kūrinio romantikos. Todėl gamta I. Simonaitytės kūryboje, ją metaforizuoju, tampa tarsi savarankišku personažu, kuris jaučia, mąsto, veikia ir t. t. Po peizažo I. Simonaitytė dažniausiai apie žmones pasakoja ta pačia nuotaika, tomis pačiomis emocijomis, vadinasi, peizažas komponuojamas ne kontrasto principais. Kai, pvz., Urtė eina skandintis į Veviržą, į dramatiškus jos pergyvenimus įpinamas momento nuotaiką atitinkąs gamtos motyvas:

Vėjas baisiau siaučia. Nudraskė jis jau ir kasas nuo galvos, pradėjo plėšyti, at-sagstyti drabužius... Jau girdi Urtė bangų liūliavimą, jų viliojimą į amžiną, šaltą pata-lą. Ir vėjo užimas, kaukimas jai girdisi lyg liūdna mirties giesmė... (291—292 psl.)

Peizažai arba jų detalės, dažnai piešiami skyrelio pradžioje, praskamba tarsi pirmasis nuotaikos akordas, atitinkamai nuteikiantis skaitytoją. Nesunku čia užčiuopti ir žmonių gyvenimo vaizdavimo paralelę, kuri kartais būna gana paslėpta, kartais aiškiau suvokiama, pvz., sugretinant platų rudens vaizdą su Anskio mirtimi. I. Simonaitytė žavisi vėlyvo rugsėjo gamtos grožiu, jos spalvomis ir kartu susimąsto, kad visa tai mirs, kad tie raudoni ir geltoni medžių lapai jau mirties paženklinai: „šiandien raudons — rytoj lavons...“ (154). O toliau — Anskio gyvenimo ruduo, taip pat paženklintas mirtimi, taip pat kažkada, jo akimis žiūrint, buvęs gražus ir laimingas... Rudens peizažas nėra įjungtas į siužetą, tai daugiau lyrinis ekskursas, bet kiek jis padeda praskleisti tolesnio pasakojimo mintį, suvokti ir gamtos pasaulio, ir žmonių gyvenimo kintamumą bei laikinumą, tiek jis save pateisina.

Būdinga, kad kai kurie peizažai yra tiesiog suliejami su paties žmogaus pavaizdavimu, įjungiami į jo pasaulėvaizdį kaip neatskiriama dalis, praskleidžianti veikėjo prigimtį savumus, sugebėjimą jausti ir pergyventi gamtos grožį, o tai tam tikra prasme taip pat padeda pilniau atkurti jo paveikslą. Be Urtės ir Rožiukės, dar labai charakteringas yra Jokūbas Simonis, kurio paveiksle ryškiausiai ir užčiuopiamas tas romantizmui būdingas gamtos ir žmogaus suliejimas, kur gamtos vaizdai traktuojami jau ne kaip veiksmo fonas, o kaip neatsiejamas veikėjo pasaulėvaizdžio momentas.

Bemaž neindividualizuodama veikėjų, neatskleisdama jų charakterių raidos, I. Simonaitytė sukūrė vis dėlto istoriškai teisingą XVIII–XIX a. Rytų Prūsijos valstietijos paveikslą, kuriame atgyja būdingas šiai Lietuvos daliai patriarchalizmas, tautiniai prieštaravimai, socialinė diferenciacija, puritoniška „surinkimų“ moralė, atitrūkimas nuo politinio viso krašto gyvenimo. Tai, žinoma, nulėmė tikroviškas šių paveikslų pagrindas ir juose atskleista tiesa.

* *

*

„Aukštųjų Simonių likimas“ — tai ne charakterių konfliktais, jų vystymosi prieštaravimais, o keleto Simonių šeimos kartų istorijos epizodų komponavimu paremtas kūrinys. Tų epizodų atrankos kriterijum reikia laikyti jų istorinį reikšmingumą, juose pasireiškiančių visuomenės gyvenimo bruožų tipiškumą. I. Simonaitytės komponavimui yra būdinga laisva įvykių tėkmė, gaivališkas, griežto logiško dėsningumo nevaržomas, dažnai tik potekstėje susietas tampresniais ryšiais vaizdų srautas.

Romaną autorė skirsto į tris skyrius: „Matas Simonis“, „Šimoniai būrai“ bei „Krizas Simonis ir jo vaikai“. Pirmasis jų apima XVIII a., du pastarieji — XIX a. Skyreliai „Aukštujai šiandien“ ir „Matas Simonis“ skirtingi savo pobūdžiu, tačiau abu jie tėra savotiškos įžangos į dėstymą, nors pastarasis ir yra gana ilgas. Prologe „Aukštujai šiandien“ rašytoja tarsi „atkleidžia slėpinį legendos knygą“. Romano pradžios ir pabaigos nuotaikos panašumas rodo, kad visa medžiaga lyg ir įstatoma į autorės minties ir tikrovės suvokimo rėmus, kartu bandant surasti pokalbį su skaitytoju toną. Šis skyrelis lyg ir paaiškina viso kūrinio pobūdį. Pabrėždama legendinį vaizduojamosios medžiagos traktavimą, autorė tuo pačiu supoetina Simonių istoriją, sudomina skaitytoją, ir ši nuotaika kūrinio pradžioje bus bene svarbiausias motyvas, dėl kurio ir įkomponuotas skyrelis „Aukštujai šiandien“. Veiksmo užuomazgos jame nėra; čia pasakojami įvykiai neturi tiesioginio poveikio tolesniam kūrinio veiksmui: tai žymiai vėlesnės, autorės laikų, Simonių istorijos fragmentėlis, vadintinas ekspozicija. Kartu su kūrinio pabaigoje nuskambančiu gaudžiu motyvu „Cia gyveno Šimoniai...“ šis skyrelis lyg ir įrėmina visą romane atskleistą tikrovę.

„Aukštųjų Simonių likimas“ tarsi skyla į dvi gana skirtingas dalis. Viena jų būtų „Matas Simonis“, kita — du sekantieji, gana artimi savo meniniu audiniu skyriai.

Kompozicijos centras yra Šimonių gyvenimas ir likimas XIX a., kada jie apsigyveno Aukštujuose (taip ir pavadintas romanas). Scenos prie bokšto Įsros pakrantėje, pavaizduotos pirmajame romano skyriuje, yra tarsi šviesi Šimonių tragedijos preliudija. Nors ir būdamas ilgas, šis romano skyrius savo visuma tėra veiksmo užuomazga. Autorė čia apibūdina Šimonių šeimą, aprašymą perpindama romantiniais peizažais, stipriai pabrėždama visos šios istorijos legendiškumą. Iš visų Šimonių čia vis dėlto ryškiausiai iškyla Matas; jo charakteristika yra plačiausia, jis taip pat yra ir pats patraukliausias šios šeimos atstovas. Kai kurie įvykiai yra vaizduojami per jo jausenos prizmę (maras, išvarymas iš dvaro), skaitytojas iš jo kažko tikisi, ir tai, kad po visų nelaimių išlieka kaip tik Matas, o ne kitas Šimonis, neatrodo nelaukta.

„Aukštųjų Šimonių likime“ nėra ryškesnio kulminacinio taško. Romano skyriai atrodo tarsi etiudai, susieti tos pačios šeimos istorijos, vaizduojamo gyvenimo bendrumu, autorės požiūriu. Aiškiai suvokiama nuotaikos gradacija nuo romantiško, švelnaus susimąstymo iki tragiškų tonų. Dramatinė įtampa palaipsniui vis auga, kol prieinama prie paskutinio Šimonių istorijos epizodo, varžytynių, galutinai pribloškusių šią šeimą. Su kiekviena Šimonių karta ateina ir stiprus visos jų giminės išbandymas. Nuo kiekvieno tokio smūgio Šimoniai vis ką nors praranda, jų kamienas silpnėja, šeimoje auga beperspektyviškumo nuojauta, apsprendžianti ir viso jų paveikslą vidinį dramatiškumą. Todėl romano pabaiga sąlygiškai galėtų būti laikoma ir kulminacija (pagal didžiausią dramatinę įtampą), ir užbaigiančia siužetinę romano liniją. Šiuose vaizduose atskleistas Šimonius ištikęs likimas nepalieka jokių iliuzijų atečiai.

I. Simonaitytė šiame romane nepiešia platesnių visuomeninio gyvenimo paveikslų, pagrindiniais siužeto komponentais pasirinkdama buitį, vaizdą ir vidinį personažo monologą.

Buities vaizdai — tai ryškiausi, tikriausi savo menine tiesa puslapiai, kuriuose sušvyti visa I. Simonaitytės talento jėga. Kaimo buitis „Aukštųjų Šimonių likime“ — tai ne romane „Be tėvo“ pavaizduotoji šurpi, vienoda ir alinanti kova dėl duonos kąsnio. Ji piešiama be kasdienybės požymių, joje ieškoma kažko prasmingesnio, derinamasi prie tam tikro viso kūrinio pakilumo. Dėl to I. Simonaitytė nenukrypsta į detalizavimą, kuris, paprastai, apsunkina visumos ryšio suvokimą. Jos buities vaizdai dėl tam tikro jų „pakylėjimo“ netampa tiesiog apčiuopiamu daiktišku buities reljefu, nes rašytoją čia daugiau domina ne tiek vaizduojamo veiksmo apystovos, konkreiti situacija, kiek bendras vaizdas, nuotaika, vidinis tos buities turinys, ryškiausiai atsiskleidžiantis žmonių santykiuose, jų mintyse, poelgiuose. Tiesioginių aplinkos aprašymų romane labai maža, tuo labiau tokių, kurie tuo pačiu metu necharakterizuotų veikėjų (pvz., etnografinis Rytų Prūsijos kaimiečio trobos aprašymas, nesusietas su konkrečiu veikėju). Paprastai, I. Simonaitytė į tuos vaizdus pažiūri taip pat romantikės akimis, ieškodama juose ar tai šiam kraštui būdingų bruožų, jo žmonių pasaulėjautos pasireiškimo (padavimai apie Priekulę, Aukštųjų kalną, prietarai ir t. t.), ar tai aplinkos detalėje stengdamasi atskleisti žavėjimąsi Šimoniais.

Štai, pvz., šia prasme charakteringas supoetintas, metaforinis Simonių svirties vaizdas:

Dažnai lenkiasi svirtis į šulinį. Girgždėdama semia ji gaivinančio šalto vandens ir teikia ji troškulį kenčiantiems. Noriai lenkiasi svirtis į gelmę, vis tą pačią girgždančią savo dainą traukdama, o atsitiesdama ir dunksterėdama į žemę, atsідūsta ji lyg senelė, kuriai, berods, jau sunku lankstytis ligi žemės, rankioti pagalėlius, o tik mielai ji tatai daro. (97 psl.)

Iš „Aukštųjų Simonių likimo“ paaіškėja nemaža šio krašto lietuvių gyvenimo bruožų (jų prietaringumas, rašto nemokėjimas, skirtinga nuo ponų padėtis, mokyklų būklė ir t. t., o taip pat ir gera, atvira liaudies žmogaus širdis, nors kartais ne be savanaudiškumo), kurie nėra siejami su Simoniais. Tačiau daug daugiau tų bruožų atskleidžia vietos, tiesiogiai vaizduojančios šią šeimą. Jos gyvenimo epizodai, buitis, pateikta taip pat be smulkesnių aplinkos aprašymų, ir atskleidžia tuos bendruosius Rytų Prūsijos buities momentus.

Buities vaizdai čia glaudžiai susieti su veikėju, jo pergyvenimais, ir dažnai tie veiksmą skatinantieji momentai aiškiau pasireiškia puikiai įkomponuotame to personažo, su kuriuo susietas epizodas, vidiniame monologe. Tokiu būdu, vidinis monologas tampa kompozicijos priemone. Taip pat veikėją padeda charakterizuoti ir ta vidinio monologo ypatybė, jog jame stipriau pasireiškia pačios autorės simpatijos ir antipatijos (pvz., Anskio monologas gaisro metu, Mikėlio samprotavimai per antrąją viešnagę Aukštujuose ir t. t.).

Būdingi, pvz., vidiniai Miko ir Urtės monologai, kada Urtė, pergyvenusi savo „bėdą“, kaimo atšiaurumą, susitaikiusi su likimu, netikėtai sutinka Miką Sobrį. Čia išryškėja didžiulė, pasiaukojanti jos meilė, savęs išsidėjimas, o kartu ir šimoniškas išdidumas, sukrečia šaltas, išskaičiavimu pagrįstas Miko požiūris į gyvenimą. Šiame paveiksle galutinai išsprendžiama Urtės ir Miko siužetinė linija; atomazga įvyksta kaip tik, būtent, vidiniuose veikėjų monologuose. Iki šio susitikimo Urtėje dar ruseno slapta viltis, Mikas taip pat retkarčiais prisimindavo Simonikę, o dabar jų viduje vyksta aiškus lūžis, galutinai išskiria jų kelius; per kelias akimirkas prabėga Urtės gyvenimas, jos sąmonėje su nepaprastu ryškumu iškyla ją ir Miką skirianti bedugnė.

Veikėjo vidinio monologo konstrukcija remiasi kokio nors įvykio sukkelto dvasinio judesio, trumpo pokalbio su savimi atkūrimu; kadangi čia nėra plačių epinių drobių, apimančių keletą visuomenės klasių santykius bei konfliktus, tai ir vidiniai personažų monologai neišauga į platesnius visuomenės vystymosi klausimų apmąstymus. Rašytoja čia neprasilenkia su tuo „mažuoju vaizdavimo planu“, apspręstu viso kūrinio pobūdžio. Kai kurie vidiniai monologai, sudaryti jungiant keletą atskirų veikėjo „pašnekesių su savimi“, perauga į aplinkos vaizdavimą ir jos suvokimą, apimdami beveik išstisus skyrius („Tarp svetimų žmonių“, „Našlaitės likimas“ ir t. t.). Buities vaizdų ir personažų monologų jungimas, apimant vieną kurį nors ryškesnį Simonių istorijos etapą, yra atskirų romano skyrelių struktūros pa-

grindas; tie atskiri „Aukštųjų Simonių likimo“ skirsniai galėtų būti savarankiškais vaizdeliais. Ir vis dėlto romanas yra vieninga meninė visuma. Būdinga, kad nė viename, net vėliau parašytame kūrinyje, I. Simonaitytė nėra pasiekusi kompozicijos kompaktiškumo, didesnio nuoseklumo.

Kas sujungia tą gana padriką romano medžiagą į išbaigtą meninį paveikslą? Kai kurie „Aukštųjų Simonių likimo“ etiudai (pvz., baudžiosios vaizdai, Sobrių gyvenimas ir kt.) iš karto atrodytų maža bendro turį su Simonių istorija, bet, prisiminus gana plačią, viso krašto likimą apimančią romano problematiką, ir šie epizodai įsijungia į kūrinio visumą. Problematika čia ir būtų viena reikšmingiausių jungčių, jeigu ne tiesiogiai, tai poetiškai siejanti vaizdus, kurių kiekviename aiškiau ar užslėpta forma rašytoja išsako viso kūrinio medžiagos idėjinio-visuomeninio įprasminimo dalelę.

Šis idėjos vieningumas „Aukštųjų Simonių likime“ yra viena svarbiausių kompozicinių jungčių.

Romane nerasime nė vieno veikėjo, kuris veiktų nuo pradžios iki galo, ir todėl atskiri personažai kompozicine jungtimi būti negalėtų. Ja, tiesa, daugiau išorine, reiktų laikyti visos Simonių šeimos istoriją per ištisus du šimtmečius. Prasmingesnis ir gilesnis čia būtų vidinis ryšys; tikroviškoji medžiaga, kuria operuojama šiame I. Simonaitytės romane, yra gausiai prisotinta vietos kolorito, o taip pat ir šiuose Simonių atstovų paveiksluose yra užčiuopti šio krašto lietuvių nacionalinio charakterio bruožai. Visa tai yra sunkte persunkę romano meninį audinį, ir todėl gyvenimo reiškiniai, atspindimi romane, įgyja savitą, juos vienijantį niuansą, sustiprinamą per visą kūrinį einančios meninio I. Simonaitytės mąstymo manieros, kuri galėtų būti aptarta, kaip romantinio ir realistinio tikrovės nuvokimo persipynimas.

I. Simonaitytė, taip arba kitaip sustatydama veikiančiuosius asmenis, grupuodama atskirus paveikslus į vieningą visumą, atskleidžiančią tam tikrus tikrovės reiškinius, neprasilenkia su gyvenimo ryšių logika; tokiu būdu, kompozicija tampa tipizacijos, meninio apibendrinimo priemonė. Romano pabaigoje Simonių žlugimą skaitytojas suvokia kaip logišką išvadą, jų tragedijoje pajunta ir visam kraštui gresiančios tragedijos artėjimą.

* *

*

Romantinis, kupinas susijaudinimo I. Simonaitytės romanas apie Aukštųjų Simonis akivaizdžiai parodė Rytų Prūsijos skaldymąsi, kurį nulėmė tiek išoriniai, tiek vidiniai veiksniai, prabilo į ano meto skaitytoją apie gresiantį šiam kraštui pavojų. Šio krašto tikrovėje autorė nematė jokios prošvaistės, ir toks romane pavaizduoto gyvenimo beperspektyviškumas tuometinės kritikos buvo traktuotas kaip netgi reakcinį atspalvį kūriniui suteikiąs momentas. Tačiau pagrindiniais bruožais romane teisingai atspindėta Rytų Prūsijos tikrovė buvo pamatas išlaikyti „Aukštųjų Simonių

likimui“ laiko bandymą (išleisti 6 leidimai, 1938 m. išverstas į latvių k.). Romane keliama artimumo savo kraštui, meilės jam idėja, bet kokios priešpaudos pasmerkimas, išsakytas sodriu meniniu vaizdu, — tai bruožai kūriniių, kurie niekada nepasensta.

РОМАН Е. СИМОНАЙТИТЕ «СУДЬБА АУКШТУЯЙСКИХ ШИМОНИСОВ»

Р. ДАМБРАУСКАЙТЕ

Резюме

Роман Е. Симонайтите «Судьба аукштуяйских Шимонисов» (1935 г.) — первое крупное произведение писательницы. В нем ярко выражен протест против долговечной германизации Восточной Пруссии, отражен быт литовской деревни, показаны национальные, некоторые социальные и моральные черты жителей этого края.

В статье дается краткая характеристика общественно-политической и культурно-литературной обстановки в Клайпедском краю в 1930—40 гг., показывается принужденная национальная ассимиляция, социальный гнет, с одной стороны, и все возрастающее неудовлетворение литовцев, реакция против немецкой захватнической политики, с другой.

Почти половина статьи посвящается анализу идейно-тематического содержания романа, выяснению его национальной специфики, затем освещаются основные принципы изображения персонажей, композиционные приемы, некоторые стилистические особенности.
